

Od poznatih motiva do nepoznatih riječi – uz dva leksička neologizma svete Hildegarde iz Bingena

MARIJA-ANA DÜRRIGL*

• <https://doi.org/10.31823/d.30.3.4> •

UDK: 82'04:27-36 • Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 3. ožujka 2022. • Prihvaćeno: 29. rujna 2022.

Sažetak: Dva se latinska neologizma, prilozi *tunicaliter* i *flammanter*, zapisani u *Liber vitae meritorum* svete Hildegarde iz Bingena, promatraju kao stilogeni elementi, naglašena mjesta u odlomku iz vizije, te kao svojevrsan nadomjestak za definirane teološke pojmove. Hildegarda se izražava slikovito kako bi potaknula osjećaje, maštu, ali i razmišljanje u primatelja. Pritom ti prilozi stvaraju poveznice s poznatim sadržajima (osobito sa Svetim pismom), te se istodobno otvaraju novi vidici za promišljanje izloženoga teksta. Razumijevanje leksičkih inovacija dijelom je otežano jer je riječ o hapax legomena, pa interpretacija treba uključiti simboliku tunike i plamena (imenica od kojih su prilozi izvedeni) u Hildegardinu vizionarskom opusu uopće. Uz njih zanimljiva je i sintagma *officiale opus* kojom Hildegarda neizravno određuje čovjeka i njegovu ulogu u spasenjskoj povijesti svijeta.

Ključne riječi: Hildegarda iz Bingena, *Liber vitae meritorum*, vizija, srednjovjekovna književnost, teologija, poetika, hermeneutika.

Uvod

Ove se godine navršava deset godina otkako je papa Benedikt XVI. proglasio svetu Hildegardu iz Bingena (1098. – 1179.) naučiteljicom Crkve; bilo je to 7. listopada 2012. godine.

U znanstvenoj se literaturi često naglašava kako njezino djelo predstavlja zaseban korpus u okviru vizija, kao i

* Dr. sc. Marija-Ana Dürrigl, Staroslavenski institut, Demetrova 11, 10 000 Zagreb, Hrvatska, duerrigl@stin.hr

među teološkim raspravama njezina doba.¹ Maštovitost slika, dramatičnost dijaloga, povezanost proze i poezije, tj. raznih vrsta diskursa (pripovijedanje, opis, dijalog, egzegeza, stihovi) čini je osebujnim glasom koji progovara iz dramatičnoga 12. stoljeća. *Književno* nadahnuće koje prosijava iz njezinih vizija, kao i nastojanje oko oblikovanja specifične sume *teoloških* promišljanja, potaknulo ju je i na stvaranje jezičnih novotvorina te na oblikovanje samosvojnih fraza i sintagmi. Jedan od razloga tomu jest filozofski i fenomenološki, jer se Bog čovjeku koji je ograničen uvijek otkriva kroz slike, a na taj mu način otkriva i sve nevidljivo, transcendentno. Izrijekom se to kaže u njezinoj prvoj viziji *Liber Scivias* (nastalaj između 1141. i 1151. g., dalje u tekstu: SC): *quae inuisibilia sunt per imagines picturae suae hominibus declarata*². To je, dakako, opća značajka žanra (eshatoloških) vizija, ali kod Hildegarde je posebna situacija: ona ne samo da viđeno *pripovijeda* u slikama već i *objašnjava* slikovito, a ne pojmovno.³ Drugim riječima, svjesna je da je ono što gleda tek vanjska slika koja skriva mnogo dubljih značenja. Bog kao Glas s Nebesa sve viđeno razlaže, tako da i ona sama dobiva pouku, a zatim je prenosi primateljima: *iterum audiui uocem de celo ad me dicentem et me docentem sic (Liber vitae meritorum, dalje u tekstu: LVM⁴), s omiljenim joj homonima. Pojedinačna viđenja često lapidarno završava s »vidjeh i razumjeh« (Et uidi, et intellexi hec⁵). Međutim ni njoj nije dano da vidi i shvati baš sve, jer na više mjesta piše kako joj je mnogo toga ostalo zakriveno, tajno, nedostupno. Odnosno, slike i obličja koja je vidjela nije mogla do kraja obuhvatiti pogledom niti umom shvatiti: *significationes eorum, uisui et intellectui meo occultata sunt*.⁶ Njezina je slikovitost, da tako kažemo, dvosmjerna, jer nije riječ tek o pripovijedanju ili opisivanju nečega što je zamislivo, adekvatno ljudskom iskustvu, ukusu i senzibilitetu, nego je smjer i obratan, jer se u egzegezi koristi nečim što se može nazvati sustavom »oslikovljene teologije«⁷. Zbog toga LVM funkcionira i u ozračju književnosti i u ozračju poučne i religiozne/teološke proze – Hildegardina su*

¹ Usp. pregled preko 3800 jedinica na digitalnom popisu znanstvene i stručne literature posvećene sv. Hildegardi (Digitale wissenschaftliche Gesamtbibliographie – Hildegard von Bingen na mrežnoj stranici <https://www.hildegard-akademie.de/bibliographie.html> (12. 10. 2021.).

² Navedeno prema kritičkom izdanju *Hildegardis Bingensis Scivias*, u: A. FÜHRKÖTTER, A. CARLEVARIS (ur.), *Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis XLIII*, Turnhout 1978., 593.

³ Pritom valja ponoviti činjenicu kako je Hildegarda jedini srednjovjekovni autor koji svoje vizije tumači, interpretira i daje im hermeneutičku vezu sa Svetim pismom.

⁴ Navedeno prema kritičkom izdanju djela u: *Hildegardis Bingensis Liber vitae meritorum*, u: A. CARLEVARIS (ur.), *Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis XC*, Turnhout 1995., 9.

⁵ *Isto*, 247.

⁶ *Isto*, 285.

⁷ Tako to naziva Peter Dinzelbacher u svojoj zbirci odabranih djela iz opsežnoga korpusa vizionarske književnosti, »ein systematisch angelegtes Gebäude bildgewordener Theologie« – P. DINZELBACHER, *Mittelalterliche Visionsliteratur. Eine Anthologie*, Darmstadt 1989., 106.

vizionarska djela uvijek polifunkcionalna, osim što su uvijek spoj različitih žanrova i različitih tipova diskursa.

Na dvama primjerima pokazat ćemo Hildegardin postupak u tumačenju svojih viđenja, odnosno kako na osobit način »spaja« opise, razlaganja, poredbe, metafore, alegorizaciju s efektним leksičkim novotvorinama ili pak posebnim, njoj svojstvenim sintagmama.⁸ Oboje ima za cilj što zornije predočiti misao i poruku, ali istodobno ostaviti publiku pred zadatkom da sama promišlja ono o čemu se govori ili pripovijeda. Budući da ponavlja što čuje od Živoga Svjetla (tako da ona sama nije drugo doli prorok, prenositelj Božje riječi), zapisani tekst kao takav u prvom je redu autoritet. Pa ipak, on je oživljen ili urešen različitim umetnutim stilogenim elementima, među kojima se osobito ističu višeznačni leksemi kao što su *tunicaliter* i *flammanter*, a koji su Hildegardine novotvorine.⁹ Zapisani su u posljednjem, VI. dijelu vizije LVM, u dijelu koji vizionarki prenosi riječi Sina Čovječjega.¹⁰

Leksičke inovacije osvjetljavaju Hildegardinu kreativnost i relativnu slobodu u odnošenju prema nasljeđu – i misaonom/teološkom i jezičnom – ali mogu i upućivati na literaturu koja joj je bila poznata, a osobito na latinske neologizme koji su obogatili liturgijski jezik koji je svakodnevno imala pred očima. I to joj je možda dalo poticaj za vlastitu leksičku kreativnost. Ovdje analiziramo odabrane detalje iz LVM-a radi upozoravanja na njezine literarne postupke u razradi teoloških sadržaja.

⁸ Hildegarda ne tumači vlastitim autoritetom, barem tako nastoji prikazati – ona prenosi sadržaje koje je vidjela i čula; piše »po Njemu«, a ne »po sebi«, što je, uostalom, čest topos srednjovjekovne tradicije. Glas Živoga Svjetla, kako ga naziva, kaže joj da viđeno *scribe ea non secundum te*, a dalje slijedi zapovijed: *Clama ergo et scribe sic – Hildegardis Bingensis Scivias*, 1978., 4. Dakle piše ne po sebi, svom nadahnuću ili vlastitoj želji, nego po Božjoj zapovijedi. To može biti i svojevrsna samoobrana, pa i opravdanje, ali je i jasno izražena svijest o tome da je izabrana, da je poput starozavjetnih proroka. Tako može dati validaciju onomu što govori, a s druge strane može se »sakriti« iza vizije, odnosno svesti sebe kao »autora« na minimum, tj. na elemente stilematike. Usp. i B. NEWMAN, What did it Mean to Say 'I Saw'? The Clash between Theory and Practice in Medieval Visionary Culture, u: *Speculum* 80(2005.)1, 1–43.

⁹ Kako ističe Peter Dronke, koji je među prvim književnim povjesničarima upozorio na estetske vrijednosti Hildegardina opusa i jedan je od izdavača njezina posljednjega vizionarskoga djela »Liber divinatorum operum« kao XCII. volumena u seriji *Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis* [usp. *Hildegardis Bingensis Liber divinatorum operum*, A. Derolez, P. Dronke (ur.), Turnhout, 1996.]: »At all stages of her writing she delighted in coinages and new formations.« – isto, XXVIII, dakle da je uživala u stvaranju novih izraza ili u spajanju riječi u dojmjljive sintagme. Tu tvrdnju nastojat ćemo pokazati i u ovom kratkom razmatranju.

¹⁰ Navodi iz LVM-a prvi se put donose u hrvatskom prijevodu.

1. Ukratko o *Liber vitae meritorum*

Vizionarsko djelo *Liber vitae meritorum* (LVM) nastalo je između 1158. i 1163. godine.¹¹ To je višeslojan tekst utemeljen na nizu viđenja, a čija je strukturna i sadržajna okosnica stalna borba između dobra i zla; između tih se polova kreće čovjek tijekom zemaljskoga života. Sve napasti i opasnosti koje vrebaju čovjeka, ali i snage/vrline koje mu pomažu, prikazane su u sučeljavanju 35 parova, odnosno suprotstavljenih personificiranih grijeha, prijestupa i mana. U prvih pet dijelova vizije Hildegarda vidi oličenja grijeha i prijestupa i sluša njihove monologe, dok se vrline i krjeposti ne vide, ali im se glasovi čuju iz olujnih oblaka. Grijesi su prikazani u maštovitim obličjima i formama (muškarci i žene, životinje, drveće, zgrade), a neki od njih tvore veoma individualnu antropomenažeriju, jedinstvenu u srednjovjekovnoj književnoj baštini.¹² Pritom neki istraživači naglašavaju učinkovitost korištenja evokativnim slikama kako bi se izbjeglo podosta konvencionalno razglabanje i suhoparno moraliziranje o grijesima i krjepostima.¹³ Naime svaki se grijeh predstavlja svojim izgledom (monstruoznim, zastrašujućim, iskrivljenim, ružnim), svojom pojavom, a zatim i svojim riječima koje su iskaz nepravilnih, pogrješnih, opasnih stavova prema životu i Bogu. Kao primjer mogu

¹¹ Iz sačuvanih izvora poznato je kako je djelo bilo blagovaonička literatura u Hildegardinu samostanu, ali zarana i u dvama muškim samostanima u Brabantu i Flandriji; i kasnija je recepcija bila vezana prije svega uz redovničke zajednice. – usp. M. EMBACH, *Die Schriften Hildegards von Bingen. Studien zu ihrer Überlieferung und Rezeption im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit*, Berlin, 2003.: 114–155.

¹² O tome usp. M.-A. DÜRRIGL, Zooantropomorfija u viziji svete Hildegarde iz Bingena, u: *Bogoslovska smotra* (2020.)1, 107–124. Općenito vrijedi tvrdnja da kod Hildegarde najviše upadaju u oči »directness and daring of particular images« – P. DRONKE, *Poetic Individuality in the Middle Ages. New Departures in Poetry 1000 – 1150*, London, 1986., 153. Pritom je LVM jedina Hildegardina vizija koja ni u jednom rukopisu nije popraćena ilustracijama, tj. minijaturama – jesu li njezine književne slike bile suviše smjele ili je smatrala učinkovitijim da si primatelji sami pokušaju predočiti monstruozne personifikacije? Potonje pitanje pretpostavlja, dakako, neku vezu vizionarke s likovnim oblikovanjem rukopisa. – usp. M. CAVINESS, Artist: »To See, Hear, and Know All at Once«, u: B. NEWMAN (ur.) *Voice of the Living Light. Hildegard of Bingen and her World*, Berkeley – London, 1998., 110–124.

¹³ Tako primjerice C. MEWS, Religious Thinker: »A Frail Human Being«, u: B. NEWMAN (ur.) *Voice of the Living Light. Hildegard of Bingen and her World*, Berkeley – London, 1998., 63. Dapače, autor naglašava: »Hildegard's thought may not have that subtlety of reflexion on language which characterizes the writing of Peter Abelard, and it does not provide that detailed justification for the Christian sacraments which made Hugh of St Victor's theoretical writing so useful for preachers. Nonetheless, *Scivias*, the *Book of Life's Merits*, and the *Book of Divine Works* are comparable to other great works of doctrinal synthesis which emerge in the twelfth century. They present Christian doctrine in a way Hildegard considers to be accessible to its readers, answering questions the might raise through the use of images and analogies drawn from experience, rather than through abstractions.« – isto, 68.

se navesti riječi nesreće, nesretnosti, *infelicitas* koja se pojavljuje kao gubavac koji svoje tijelo pokriva lišćem i rukama i samosažno jadikuje kako joj nema zdravlja do plača, nema života do boli, a jedini joj je spas smrt.¹⁴ To je pogrješan stav koji vodi u propast, kako joj svojim monologom odvrća *beatitudo* (blaženstvo), ističući da nesretnost samu sebe ubija jer nema povjerenja u Boga, ne traži ga pa joj se tako i događa zlo; ona sama s druge strane stalno slavi Boga i u svemu se njemu utječe.¹⁵ To je pozitivan stav, iz kojega će proizići ispravan život pun dobrih djela. Na pomalo šokantan izgled grijeha dolaze dakle riječi (kratki monolozi) i grijeha i suprotstavljene krjeposti, u kojima se svaki primatelj mogao prepoznati, je li na grješnu ili ispravnu putu.

Zatim dolazi obrazlaganje viđenoga i čuvenoga, koje uključuje i opis muka koje će proći oni koji tako griješe i ne pokaju se te blagodati koje će uživati oni koji žive slijedeći vrline. A kao svojevrstan zaključak, suma, stoji promišljanje svakoga grijeha osobito, kao i krjeposti koja mu se suprotstavlja – to je izbor koji stoji pred svakim čovjekom. Šesti pak, završni, dio djela nema sukoba, u njemu se djelo zaokružuje, a posebna »pouka« o Božjem planu spasenja i njegovoj ljubavi za ljudski rod stavljena je u usta Sinu Čovječjemu. S obzirom na opseg problematike koju obuhvaća LVM se može nazvati i kozmološkom sumom.¹⁶

2. Leksičke inovacije u LVM-u – prilozi *tunicaliter* i *flammanter*

Osim po osobitim i originalnim slikama, LVM je zanimljiv jer se u njemu zatječu neke od Hildegardinih latinskih jezičnih novotvorenica¹⁷, od kojih su neke *hapax legomena* – upotrijebila ih je samo ona, i to jedanput.¹⁸ O dvjema od njih bit će riječi u ovom radu, a zapisani su u posljednjem, VI. dijelu vizije.

¹⁴ *Quam salutem habeo, nisi lacrimas? Et quam uitam habeo, nisi dolorem? Et quod auxilium mihi adherit, nisi mors?* – Hildegardis Bingensis *Liber vitae meritorm*, 80.

¹⁵ *Te ipsam incidis, quoniam in Deum non confidis (...)* *citharam cortam Deo percutio, cum omnia opera mea in ipsum pono (...)* *Tu aute min Deo non confidis, nec gratiam eius desideras, unde omnia mala tibi occurrent.* – Isto, 80.

¹⁶ M. ZÁTONYI, Einleitung, u: Hildegard von Bingen. *Buch der Lebensverdienste. Liber vitae meritorm* (prev. i prir. M. ZÁTONYI), Beuron – Eibingen, 2014., 32.

¹⁷ Ima ih dvanaestak, usp. A. CARLEVARIS, Einleitung, u: Hildegardis Bingensis *Liber vitae meritorm* 1995., XXXVII, a to su pridjevi, prilozi, imenice i glagoli.

¹⁸ Vjerojatno najpoznatija njezina novotvorina jest imenica *viriditas*, zelena snaga, »zelenost«. Nju međutim upotrebljava češće i u raznim kontekstima – od Božje stvaralačke svemoći (u vizijama i pismima), do životne snage u biološkom smislu (u medicinskim tekstovima). O njezinu je jeziku mnogo pisano, a na ovom mjestu zadovoljit ćemo se općenitom, ali preciznom i pregnantnom ocjenom: »It is a highly individual language, at times awkward and at times uncelar.« – P. DRONKE, *Poetic Individuality in the Middle Ages*, 178.

Nije zahvalno izdvajati detalje iz cjeline jer se može narušiti opća slika – ali ovdje to činimo kako bismo ilustrirali literarni postupak, ono što se u žargonu naziva *strategijom* te kako bismo upozorili na osebjnost književnoga i jezičnoga oblikovanja te na jezične novotvorine uvjetovane potrebom da se misao odjene u prikladan izričaj. Raspoznatljiva je i Hildegardina osobita autocitatnost ili intertekstualnost jer se u različitim djelima prepoznaju jednake ili slične slike, pa i sintagme, formulacije, što također njezin opus čini zanimljivim i što pridonosi dojmu kako je stvarala s pogledom na opće, kao da je pisala s aspekta neke *summae*. Prepoznatljivi motivi i simboli nisu posljedak slične pripovjedno-hermeneutičke strategije, nego i osobnoga vizionarskoga doživljaja. Pritom će katkad formulacije imati učinak jednostavne asocijacije na već poznato, a kadšto će otvarati nove neočekivane poveznice te značenjske i osjećajne nijanse.

U VI. viziji djela LVM vizionarka čuje riječi Živoga Svjetla koje joj govori:

»I od očitovanoga Živoga Svjetla ponovo začuh glas koji mi je govorio: Ova što gledaš istinita su; i kao što ih vidiš takva i jesu; i mnoga su. (...) Ja sam i zrcalo predviđanja svega i najjača snaga u kojoj glasno odjekuje riječ Neka bude! iz koje sve proizlazi; kako sam gledajući očima razdijelio vrijeme vremena, razmatrajući koja da budu ili kakve sve da budu. I ustima sam mojima cjelivao svoje djelo koje ima zadaću, to jest obličje koje sam stvorio od gline/zemlje; plaštovito sam ga obgrlio u ljubavi. Tako sam ga vatrenim dahom promijenio u tijelo (pūt) i dao mu zadatak cijeloga stvorenja. Potom sam mirovao dok nisam primijetio kako je po naumu zmije čovjek bio prevaren. Zatim sam poput plamena došao, i počivao dok se nije zapalila utroba Djevice (...) i utjelovio se i pojavio kao velik junak u snazi¹⁹ nad svim ljudima.«²⁰

Taj je odsječak odabran jer se u njemu zatječu dva leksička neologizma – *dapače*, *hapax legomena* jer se ni Hildegarda više nije njima koristila. Time je njihova interpretacija i razumijevanje djelomično otežano, ali predlažemo da se – barem na primjeru izraza *tunicaliter* – u njemu sažimlje niz metaforičnih značenja i simbo-

¹⁹ Istodobno i u značenju »u vrlini«.

²⁰ U prijevodu nije moguće dočarati Hildegardin osebjan stil, stoga prilažemo i latinski izvornik, prema izdanju *Hildegardis Bingensis Liber vitae meritorvm*, 286: *Et de prefata uiuente luce iterum audiui uocem mihi dicentem: Hec que uides uera sunt, et ut ea uides ita sunt, et plura sunt (...) Ego etiam speculum prouidentie omnium sum, et fortissima ui in tonui, in qua sonas uerbum, scilicet fiat! sum, per quod omnia processerunt; ubi et uidentibus oculis tempora temporum diuidebam, considerans quoe sint uel quomodo omnia sint. Ore quoque meo officiale opus meum lambebam, uidelicet figuram quam de limo feci, et tunicaliter eam amando amplexus sum; ac sic per igneum spiramen in carnem eam mutauit, et officium omnis creature illi dedi. Postea requieui, quousque considerarem quomodo per consilium serpentis homo deceptus esset. Deinde flammante ueni, ac in utero Virginis eo accenso requieui (...) ac sic gigas magnus in uirtute super omnem hominem processit.*

ličkih valera koje uz sliku tunike inače veže u svojim vizijama: Krist, Bogorodica, crkva i personificirane vrline. Sve to kao da se ovdje saželo u jedan pregnantan izraz, u riječ, u prilog. Valja naglasiti kako se obje riječi pojavljuju u odsječku u kojem progovara Božja sila, Živo Svjetlo koje vizionarka gleda, a sluša mu sladak i ugodan glas²¹; dakle riječi su stavljene Njemu u usta.²²

Oba su leksema, *tunicaliter* i *flammanter*, izvedena od imenica koje su omiljen i često upotrebljavan motiv, simbol i metafora u srednjovjekovnoj literaturi, a preuzeti su prije svega iz Biblije. Sve njihove značenjske nijanse i konotacije nije potrebno podrobno nabrajati; osim toga Hildegarda se prema naslijeđenim metaforama odnosi relativno slobodno, premda ne i *revolucionarno*. Uostalom, ista će se metafora pojaviti s različitim ključevima čitanja u raznim njezinim djelima; primjer za to može biti tunika.²³

Valja upozoriti na Hildegardin stalan postupak »otkrivanja kroz zakrivljanje«²⁴. U toj napetosti i međuigri primatelj ne može ostati tek pasivan promatrač, osobito kad se u razglabanju o viđenim pojavama, slikama ili personifikacijama stvaraju nove poveznice i slike, pa i nove riječi koje i same traže ključ za razumijevanje. U tom svjetlu promatramo simboliku tunike i plamena. Tunika u Hildegardinim djelima ima mnoga značenja, primjerice kao vanjska oznaka za Krista, Bogorodicu, Crkvu, kadšto za kojega svetca, a u viziji SC raznobojne su tunike dio odjeće različitih vrlina. Vatra ili oganj vezani su uz brojne različite motive, od Boga (osobito Duha Svetoga) i stvaranja svijeta, do vječne muke za grješnike – vatra stvaranja, ljubavi, ali i iskušenja, pa i kazne.

Odabrani citat iz LVM-a sadrži niz stilističkih mikrostrukture i postupaka koji su karakteristični za cjelokupno Hildegardino stvaralaštvo. To su aliteracija i asonancija, homeoteleuton i druge figure paralelizama/ponavljanja, kao što su poliptoton i paregmenon (kao *genitivus emphaticus*).²⁵ Nadalje, tu je i sinestezija, tako česta u

²¹ *Et de prefata uiuente luce iterum audiui uocem (...) ecce dulcissimum ac suauissimum sonum uocis audiui – isto.*

²² U ovoj se analizi osvrćemo samo na dio djela LVM koji spada u *tumačenje vizije/viđenja*, a ne na sadržaj i slikovitost samih prizora što ih je Hildegarda gledala.

²³ Plamen i vatra također se pojavljuju kao višeznačna slika, ali se razaznaje da, osim kazne, vatra u njezinu djelu ima prvenstvenu vezu s Božjim odnosom prema čovjeku kao odnosom ljubavi, kreativnosti i životne snage – usp. ukratko C. FELDMANN, Hildegard von Bingen: 'Wisse die Wege' (1141/1151). Ein 'Feuer, unauslöschlich und ganz Leben', u: T. M. MÜLLER, R. SCHLOTTHAUER (ur.) *Gott denkend erkennen. Meilensteine der Theologie*, Ostfildern, 2012., 88–92.

²⁴ To je postupak učinkovit i s filozofskoga gledišta: »Verhüllung in der Enthüllung. Damit nimmt Hildegard die negative Theologie auf und wendet sie in ihren Schriften an.« – M. ZÁTONYI, *Vidi et intellexi. Die Schrifthermeneutik in der Visionstrilogie Hildegards von Bingen*, Münster, 2012., 145.

²⁵ Na nekoliko stranica fizički bliskih riječi *tunicaliter* čita se »tempora temporum«, »fortem fortitudinem«, »celesti celestitudinem«; »gaudia gaudiorum«.

Hildegarde: ona u tom odlomku spaja zvuk (*sonans verbum*, a sve je zapravo poteklo od zvuka, od riječi *Fiat!*), slike (*speculum, oculis*), s nagovještajima dodira (*flammanter, tunicaliter, lambebam*). Antiteza se ostvaruje i u oprjeci između »plamenoga« pojavljivanja i odmora, a stječe se dojam kako i među dvama priložima postoji svojevrsna razlika, možda i oprjeka. Naime, dok je *flammanter* indikacija za nešto naglo, žestoko i dramatično, dotle *tunicaliter* upućuje na sigurnost, postupnost, valovitost; taj je dojam pojačan i različitim sintaktičkim konstrukcijama koje daju dojam ritmizirane proze. U navedenoj rečenici *flammanter* je naglašena riječ u ritmiziranoj prozi kakvu Hildegarda piše; katkad kao da ritam rečenice u viziji sliči ritmu njezinih liturgijskih pjesama. Međutim to nije isto kretanje ni kroz gradnju rečenice, kroz ritam jer je prilog *flammanter* stavljen na početak rečenice, iza zvučnoga, naprasnoga *deinde*, pa se tako postiže učinak nečega nagloga, bljeska: *Deinde flammanter ueni*. S druge strane prilog *tunicaliter* stoji iza repetitivnoga *et* te je smješten u duži iskaz, pa se i na taj način postiže dojam postupnosti ili valovitosti: *figuram quam de limo feci, et tunicaliter eam amando amplexus²⁶ sum*. U objema rečenicama raspoznaju se i asonancije koje pridone nose ritmičnosti teksta i značenjskoj punktuaciji. Sve je to povezano i s fenomenom usmenosti, tj. činjenicom da se LVM čitao naglas.

Ti su osobiti leksemi plod kreacije, ali oni potiču i primatelja na kreativnost u smislu pronalaženja ključa za njihovo razumijevanje. Općenito je razvidno kako se slikovitost i poetičnost pojavljuju veoma često, gotovo redovito, čak i u onim dijelovima zbog kojih neki istraživači Hildegardine vizije smatraju traktatima. Nije joj toliko poteškoća izreći čudesa koja gleda, dakle iskazati neizrecivo i opisati neopisivo,²⁷ nego u egzegetskim i moralnopoučnim dijelovima nastoji oko oblikovanja određenoga teološkoga diskursa koji ipak nije toliko *pojmovan* koliko je *slikovit* ili alegoričan. Zbog toga se i u tim odsječcima, ponavljamo, koristi neobičnim izrazima i začudnim, izazovnim, ali zahtjevnim metaforama. Iako nije bila formalno školovana, na temelju jezične originalnosti i kreativnosti njezina pisanja može se pretpostaviti kako je mnogo čitala.²⁸ Može se naslutiti i određena sličnost u strukturi citiranih rečenica iz LVM-a:

²⁶ Važan pojam benediktinske duhovnosti jest i *zagrljaj* – milostiv će i dobar Bog svojim slatkim zagrljajem obaviti svakoga pokajnika, piše Hildegarda u djelu SC: »dulcibus amplexibus amplectitur te« – usp. *Hildegardis Bingensis Scivias...*, 1978., 74.

²⁷ Za eshatološke vizije općenito usp. P. DINZELBACHER, *Vision und Visionsliteratur im Mittelalter*, Berlin 2017.; A. MINNIS, *From Eden to Eternity: Creations of Paradise in the Later Middle Ages*, Philadelphia 2015.; D. D. R. OWEN, *The Vision of Hell. Infernal Journeys in Medieval French Literature*, New York, 1970.; za hrvatsku tradiciju usp. M.-A. DÜRRIGL, *Eshatološke vizije u hrvatskoglagoljskoj književnosti. Poetičke i žanrovske značajke*, Zagreb, 2017.

²⁸ Iscrpnim prikazom Dronke upućuje upravo na taj fenomen, dapače tvrdi: »Precisely because she had read so much that was unusual, Hildegard felt free to express herself in unusual ways and boldly to invent new words and phrases.« – P. DRONKE, Introduction, u: *Hildegardis Bingensis Liber divinatorum operum*, 1996., XXXIV–XXXV.

prilog + glagol + motiv utjelovljenja (s tim da u prvom iskazu nagovještava tko je *officiale opus*, a u drugom se iskazu On / utjelovljeni Bog / Spasitelj određuje kao čovjek pun vrlina i snage, kakav je trebao nastojati biti i Adam) + grijeh²⁹.

3. Nekoliko poveznica s poznatim motivima (simbolima) tunike i vatre/plamena u Hildegardinim vizijama

3.1. PLAMEN

Korijen, uporište za imenski načinski prilog *flammanter* može se naći u višestrukim kombinacijama kojima se uz riječi, slike, ali i fenomene (pa čak kadšto pojmove) *flamma* i *ignis* (plamen i vatra) ona koristi u svojim vizijama, napose u djelu SC. Plamen označava mnogo toga u Hildegardinim vizijama, od stvaralačke Božje snage, do kazne za grješnike u paklu. Vatra kažnjava grješnike i u onostranosti i za života, a one koji ostaju ustrajni u vjeri Bog čisti vatrom utjehe.³⁰ Na prvi pogled to može djelovati poput oksimorona, ali ovdje vatra upućuje na moguću ozljedu i bol, kao i na toplinu. Utjeha dolazi nakon boli, utjeha čisti. Osim toga u opširnu pismu, koje se katkad naziva njezinom duhovnom oporukom, izrazito i izravno povezuje Boga s ognjem i plamenom, jer Bog je vatra u kojoj je skriven plamen, a on je pokretan (djelatan) u životu.³¹ Ovdje promatramo slike usko vezane uz plamen, dok je vatra riječ kojom ona označava mnogo više; sam Bog je živa, neugasiva vatra, a njegova je Riječ plamen kojim se ta vatra očituje.³² U navedenom odlomku utroba se Bogorodice također »upalila« prije no što će svijetu roditi Spasitelja. Dapače, Sveto Trojstvo nalik je jeziku i plamenu.³³ U toj egzegetskoj usporedbi (da je tako nazovemo) plamen karakteriziraju svijetli sjaj, purpurna (!) životna snaga i vruć žar.³⁴ Slika je

²⁹ Malo dalje naime kaže se izrijekom: *Diabolus hominem (...) a me abstraxerat – Hildegardis Bingensis Liber vitae meritorvm*, 1995., 286.

³⁰ Na viđenje »kozmičkoga jajeta«, odnosno svijeta koji se pokazuje u obliku sličnom jajetu, a oko kojega sjaji plamen, nadovezuju se riječi: *Deus illos qui extra ueradm fidem sunt ubique per ignem ultionis suae exurens, hos qui intra fidem catholicam manent ubique per ignem consolationis suae purificat – Hildegardis Bingensis Scivias*, 1978., 42. (isticanje naše).

³¹ *Sed deus ignis est & in igne hoc flamma latet & flamma hæc in uita mobilis est.* – cit. prema kritičkom izdanju *Hildegardis Bingensis 'Testamentum propheticum'. Zwei Briefe aus dem Wiesbadener Riesenkodex* (ur. J. L. NARVAJA), Münster, 2014.: 113.

³² Usp. razmišljanja u C. MEWS, *Religious Thinker*. »A Frail Human Being on Fiery Life«, 57–58.

³³ Usp. M. ZÁTONYI, *Vidi et inmtellexi*, 2012., 228. Općenito o diskurzivnoj, ali i sadržajnoj strategiji u viziji SC-a može se kazati: »Die Diskurse in *Scivias* sind zwar von den direkten Visionen bildern strukturell getrennt, führen deren Thematik jedoch weiter. Ein inhaltlicher Zusammenhang mit dem Visionsinhalt besteht durch die Glaubenslehre, auf die sich die Vision bezieht...« – *isto*, 226.

³⁴ *Flamma enim splendida claritate et purpureo uirore ac igneo ardore consistit – Hildegardis Bingensis Scivias*, 1987., 128–129.

to dakle Boga: Otac je u sjaju, Sin u (životnoj) snazi, a u žaru se očituje Duh. Slična se misao nalazi na kraju LVM-a: Boga treba shvatiti kao Stvoritelja svega koji gori neugasivim plamenom, *inextinguibili flamma flamantem*³⁵ – tim se zvonkim paregmenonom i simbolikom svjetla zaključuje osebujna vizija.

Zanimljivo je konačno primijetiti kako u posljednjem dijelu vizije SC daje sliku oživljenoga Božjega mara (*zelus Dei*) koji kao da ima ognjenu glavu *rutilans ut flamma ignis*³⁶; to je poredba, dok u svojem mlađem djelu LVM Hildegarda ide korak dalje i oblikuje sasvim novu riječ, prilog *flammanter*.

Budući da je, kako nadalje piše u LVM-u, čovjek stvoren *per igneum spirantem*, tako i Spasitelj dolazi u plamenu, upravo *flammanter* – dakle tu su opet i biblijske poveznice, i one s crkvenim autoritetima i liturgijskim pjesmama (responzoriji, himni, antifone). Osim toga se prepoznaju i sličnosti u motivici s njezinim drugim djelima, pa se može i ovdje upozoriti na specifičnu intertekstualnost koja je, zapravo, uvijek prisutna. Dakle lakše će se razumjeti riječ *flammanter* ako se poznaje i vizija SC – pa ipak, i za one koji su čitali samo LVM riječ je izazov i poticaj.

3.2. TUNIKA

Tunika, gotovo kao i vatra, u srednjovjekovnoj kršćanskoj književnosti pokriva razna značenjska polja. Dakle ti općepoznati detalji iz literature i likovnih umjetnosti, tj. atributi ovdje postaju višeslojna metafora, odnosno simbol. Na neki je način tu i parabola: na vidljivo, materijalno dodaje se duhovna i misaona dimenzija.

Hildegarda iz starijih izvora bira ponešto te dodaje vlastite doživljaje i interpretacije. Taj odnos prema naslijeđenomu jest odnos poštovanja, ali i (re)kombiniranja ili čak djelomičnoga *reinterpretiranja*, otvaranje dubljih i/ili širih konotacija, značenja i analogija. Tako će primjerice tunika istodobno zakrivati, ali i signalizirati, upućivati na nešto, najčešće svojom bojom.³⁷ Simbolika boje općepoznata je u kršćanskoj tradiciji i Hildegarda crpi iz nje, ali dodaje pojedinosti koje i današnjem čitatelju mogu biti stimulativne.

U LVM-u se kao personifikacije grijeha pojavljuju i progovaraju i neobična ljudska obličja, neka od njih odjevena u tunike. Pritom su najočitije boje, koje kao dio

³⁵ *Hildegardis Bingensis Liber vitae meritorvm*, 1995., 291.

³⁶ *Usp. Hildegardis Bingensis Scivias*, 1978., 410.

³⁷ Pregledan opis povijesti odjeće u srednjem vijeku pokazuje da je tunika odjevni predmet »naslijeđen« iz antike. Boja odjeće tijekom vremena od Crkve je preuzela ili poprimila vezu s određenim vrlinama koje je trebala evocirati, kao i s iskazivanjem pobožnosti – usp. F. PIPONNIER, P. MANE, *Dress in the Middle Ages*, C. Beamish (prev.), New Haven – London, 1997., 117–120.

izgleda grijeha očito upućuju na dublji smisao,³⁸ jer su slike, zapravo, znakovi koje treba shvatiti, otključati smisao iza vidljivoga, figurativnoga. Izgled i »naopaki govor« (jer svaki grijeh izvrće pravilan, bogobožan i plodotvoran život) povezani su u osebuje, dramatične sličice koje se pojavljuju pred primateljevim unutarnjim očima. Primjerice isprazna slava (*inanis gloria*) odjevena je u crnu tuniku (LVM III, 6); škrtost (*avaritia*) nosi istodobno bjelkastu i crnkastu (!) tuniku u obliku lijevka, u koji uvlači lakomislenu (LVM V, 7). Personificirana pak tupost, mlitavost (*torpor*) nosi tuniku blijede boje.³⁹ Izgled grijeha detaljno se obrazlaže na drugom mjestu, s uvijek iznova navedenim iskazom da slika (položaj, stav, izgled) nešto znači: *Specialiter de torpore et habitu eius, et quid significat*.⁴⁰ Hildegarda redovito stvara djela s panoramskim pogledom⁴¹ pa će se kroz LVM kao crvena nit provlačiti misli, pa i iste riječi, ali svaki put kao s nekom drugom asocijacijom – upravo jer je Bog sve stvorio kao harmoničnu, skladnu cjelinu. Tu cjelinu narušava čovjek svojim grijesima, pa se tako u tumačenju izriječom kaže kako grijeh tupost, bezvoljnost niti voli Boga, niti ga se boji, niti je s Njim u suglasju.⁴² To je važna glazbena metafora,⁴³ koja pak proizlazi iz sinestezije kojom se vizionarka jako često koristi. Tupost je disonantna s obzirom na zadaću koju čovjek ima u svijetu, naime da bude *officiale*

³⁸ Najiscrpnija analiza uporabe boja u Hildegarde može se pronaći u: C. MEIER, Die Bedeutung der Farben im Werk Hildegards von Bingen, u: *Frühmittelalterliche Studien* (1972.)6, 255–355.

³⁹ Sam izgled personifikacije upućuje na bezvoljnost, nedostatak osjećaja i volje. Riječi tuposti to još jače izražavaju, a valja primijetiti i kako je sljedeći grijeh koji se pred vizionarkom ukazuje *oblivio Dei* (zaborav na Boga) – to je psihološki iznijansirani slijed pogrešnih stavova u životu.

⁴⁰ *Hildegardis Bingensis Liber divinatorum operum*, 1995., 188.

⁴¹ Zanimljivi su u tom smislu rezultati stilometrijskoga istraživanja vizija u: J. De GUSSEM, D. WOUTERS, Language and Thought in Hildegard of Bingen's Visionary Trilogy: Close and Distant Readings of a Thinker's Development, u: *Parergon* (2019)36, 31–60.

⁴² *Deum nec timet nec amat, quia in timore eum non gustat, nec in amore cum eo symphonizat – Hildegardis Bingensis Liber vitae meritovm*, 1995., 204. Tu se nalazi još jedan Hildegardin neologizam, glagol *symphonizare* (ali taj nije *hapax* poput priloga *tunicaliter* i *flammanter*). Naime u Hildegardinim se vizijama stapaju gledanje i slušanje, jedno se ne može odvojiti od drugoga. A upravo je sa zvukom počela vremenska dimenzija stvaranja i postojanja – usp. M. ZÁTONYI, Einleitung: Ein »Testamentum propheticum«, u: *Hildegard von Bingen. Prophetisches Vermächtnis. Testamentum propheticum*, M. Zátonyi (prev. i pril.), Beuron – Eibingen, 2016., 66–67.

⁴³ Ovdje valja makar i uzgred spomenuti činjenicu kako je Hildegardin opus jedinstven i po ulozi koju pridaje glazbi u teološkom poimanju svega stvorenoga te u povijesti spasenja. Tako Margot Fassler ističe ne samo da vrline kao životne snage pozivaju na pjevanje u slavu Boga već i mnogo više: »her work at contextualizing music within a larger program of theological study exceeds anything known before or after her« – M. FASSLER, Angels and Ideas – Hildegard's Musical Hermeneutic as Found in Scivias and Reflected in *O splendissima gemma*, u: R. BERNDT, M. ZÁTONYI (ur.), *Unversehrt und Unverletzt. Hildegards von Bingen Menschenbild und Kirchenverständnis heute*, Münster, 2016., 201.

opus. Stoga čovjek treba u svojim postupcima i mislima biti u suzvučju s Bogom; ta je misao prisutna u svim njezinim djelima, na različite načine i kroz različite metafore. I u ranije navedenom odlomku iz LVM-a dva se puta spominje zvuk, zvučanje: *intonui, sonans uerbum sum*. Zvuk, sklad, harmonija važni su, na to se vraća kad u ranije spomenutom odlomku kaže kako je sve počelo od zvuka, od Božjega glasa koji je kazao: »*Fiat!*« Bog je riječ koja odjekuje,⁴⁴ njegov je sladak glas onaj koji joj objašnjava sve viđeno – ali je i Riječ koja se utjelovila i govorila ljudskim jezikom.

Od brojnih mjesta na kojim Hildegarda spominje tuniku izdvajamo i neka od viđenja iz djela SC, gdje se u završnom dijelu pojavljuju personificirane vrline,⁴⁵ neke od njih kao mlade djevojke odjevene u tunike različitih boja. Dakle i tu je *tunica* kao simbol dio »vanjske« slike koja se u viziji gleda⁴⁶ kao dio označavanja, determinacije likova i dio mnogo važnijega značenja *iza* ili *iznad* viđenoga. U SC-u se, slično kao u LVM-u, prepoznaje određeno shematično oblikovanje: književni je postupak takav da na opis viđenja dolaze riječi svake od tih figura, a nadalje slijedi razlaganje (ponavljanje i objašnjenje) njihova izgleda i njihovih riječi, najčešće u formulaciji *et quod significat*. Pritom se narativna struktura odvija u trima fazama: od izgleda (likova, zgrada, prirodnih pojava i sl.), na riječi likova/alegorija te, konačno, na obrazloženje viđenoga i/ili čuvenoga.⁴⁷ Alegoreza je ukorijenjena u možda konvencionalne, dakle naslijeđene, starije obrasce i formule, ali je njezina krošnja razvedena i prožeta Hildegardinim mislima, osjećajima i stilskim postupcima. Učinak koji se postiže može se nazvati *očudnjenjem*⁴⁸. Kao i u LVM-u, i ovdje je kretanje

⁴⁴ Dapače, Bog je glas ili zvuk po kojem smo stvoreni, odnosno koji nas je stvorio; *Fiat!* je dakle ne samo očita veza s Knjigom Postanka, već odjekuje i iz jednoga Hildegardina himna u kojem Boga zaziva *o prima vox per quam omnes creati sumus* – usp. Hildegard von Bingen. *Lieder*, B. Stühlmeyer (prev. i pril.), Beuron – Eibingen, 2012., 182. Kroz više svojih djela i u raznim iskazima oblikuje sličnu misao o zvonkoj Riječi.

⁴⁵ To je razlika prema LVM-u, gdje se ukazuju personificirani grijesi. No to je i prepoznatljiva veza, tj. specifičan zrcalni postupak: »Diese Übereinstimmungen, indem die Laster des *Liber vitae meritum* die Gegenbilder zu den Gotteskräften im *Liber Scivias* bilden, zeigt, dass Hildegard zwischen ihren beiden Werken einen kompositorischen Zusammenhang herstellte.« – M. ZÁTONYI, *Hildegard von Bingen*. (= *Zugänge zum Denken des Mittelalters* Bd. 8), Münster, 2017., 69.

⁴⁶ »Die virtutes gehen vom Vater aus, kommen durch den Sohn zum Menschen und werden durch den Heiligen Geist in aller fruchtbaren Grünkraft verliehen.« – S. ERNST, *Die Tugendethik Hildegards von Bingen im Kontext ihrer Zeit, u: Unversehrt und Unverletzt. Hildegards von Bingen Menschenbild und Kirchenverständnis heute*, R. Berndt, M. Zátonyi (ur.), Münster, 2015., 56.

⁴⁷ U SC-u se međutim nailazi na više umetnutih malih žanrova, kao što je egzempl, na oblik pitanja i odgovora, na dijalogizaciju, i u viđenju i u tumačenjskim dijelovima, te na brojne biblijske citate koji se dovode u izravnu vezu sa sadržajem viđenja.

⁴⁸ Izraz *očudnjenje* skovan je kako bi se razlikovao od termina *očuđenje* koji se veže npr. uz brehtovsko kazalište. – M.-A. DÜRRIGL, *Varietas delectat* – novi pogled na jedan hrvatskoglagoljski tekst, u: *Croatica* (2017)61, 25–41.

(narativno, opisno i misaono) usmjereno od vanjskoga (izgled, stav, izraz lica; površinski sloj) prema unutarnjem, od predočivoga prema transcendentnomu i duhovnomu. Pritom je govor personificiranih likova most između tih dvaju polova, jer je govor dar što ga je Bog dao čovjeku. Jedna je od personifikacija u SC-u *disciplina*⁴⁹, odjevena u purpurnu tuniku, svijetle kose i mladenačkoga izgleda. Purpurna boja označava nastojanje da se čuva od tjelesnih požuda i prohtjeva – ali ne vlastitom voljom i snagom, već u vjeri i poštovanju. Tuniku purpurne boje istkao je i apostol Petar, kako stoji u Hildegardinoj posljednjoj viziji *Liber divinatorum operum* (nastalo između 1163. i 1170. godine, dalje u tekstu LDO)⁵⁰. Purpur ovdje upućuje na apostolovu blagost i odvažnost.⁵¹ U LDO-u se ne pojavljuju toliko personifikacije, koliko pregnantne, neobične alegorijske figure: primjerice Božja mudrost⁵² odjevena je u bijelu, sjajnu halju preko koje je zelena tunika. Zelena boja nije tek slika iz prirode koja upućuje na živost, plodnost, već je kvaliteta, sila *viriditas* (vjerojatno najpoznatiji Hildegardin neologizam što ga rabi često, od vizija, preko pjesama, do medicinskih zapisa) kao oznaka čovjeka koji živi i djeluje u skladu s Božjima zapovijedima. Nadalje u SC-u ona vidi i druge krjeposti, većinom odjevene u bijele tunike,⁵³ primjerice blaženstvo (*beatitudo*), strpljenje (*patientia*), ljubav prema nebesima (*amor caelestis*) i čednost (*verecundia*); milosrđe (*caritas*) je pak odjeveno u zlatnožutu tuniku boje hijacinta (koji je, po Hildegardi, vatre i vruć). Oličenje spasa duša (*salvatio animarum*) nosi tuniku istkanu od raznih boja, dok, očekivano, skrušenost srca (*compunctio cordis*) nosi crnkastu tuniku. Ti detalji mogu se povezati i s ukrasima u crkvama, s vitrajima, a na tragu biblijske vizije proroka Ezekijela⁵⁴. No nije samo boja važna; Božja se pravednost (*iustitia Dei*) u III. viziji djela LDO tuži kako su joj iskvareni i neiskreni pripadnici klera svojim grijesima uprljali tuniku. Pripadnici klera, nastavlja Hildegarda, vidljivi su znak Crkve, oni su poput njezine tunike – zato će njihovi prijestupi i mane biti odmah vidljivi kao prljavština na plaštu cijele Crkve.

Ne možemo ulaziti u sve pojedinosti i teološke nijanse uporabe pojma *tunica*, dodajemo tek jednu: Bog je stvorio čovjeka da mu je na sliku i priliku, a u LDO-u

⁴⁹ U Hildegardinu djelu, kao i u »Reguli sv. Benedikta« vjerojatno najvažnija, središnja vrлина.

⁵⁰ Usp. već spomenuto kritičko izdanje *Hildegardis Bingensis Liber Divinatorum operum*, A. Derolez, P. Dronke (ur.), Turnhout, 1996. (= *Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis XCII*).

⁵¹ *Petrus autem tunicam ex bysso et purpura contexit, cum rectitudinem lenitate et strenuitate propalavit – Hildegardis Bingensis Liber divinatorum operum*, 1996., 420.

⁵² *Vestem autem quasi ex albo serico induerat et viridis coloris desuper tunicam habebat – isto*, 385.

⁵³ Dok će neke mentalne slike biti evokativne pa će primjerice ljubav prema nebesima (*amor caelestis*) u rukama držati palminu granu i ljiljan, dotle će druge djelovati iznenađujuće, primjerice personificirana postojanost (*constantia*) stoji u običnoj bijeloj tunici, ali na prsima ima tri prozorčića.

⁵⁴ Usp. M. CAVINESS, Artist: »To See, Hear, and Know All at Once«, 1998., 120.

Hildegarda to ovako formulira: *quoniam secundum tunicam imaginis sue et secundum similitudinem suam illum creaverat*.⁵⁵ Taj detalj odjek je onoga što je rečeno u LVM-u, podsjeća na Božje pristupanje čovjeku *tunicaliter*, gdje je ta riječ istodobno slikovita – kakav je i citat iz LDO-a – ali je i pomalo zaigrana. Čovjek može Bogu biti tek naoko, doslovce *na-oko* sličan, a ne po svojoj biti.

Na kraju valja se prisjetiti sintagme iz LVM-a: *amplexus sum* – to bi osim »tuničnoga«, *plāštovitoga* grljenja i ljubljenja moglo imati i značenje promišljanja. Onoga što sam ga stvorio od zemlje/gline, obavio sam »tunično«, ali ga i promišljam, jer ga ljubim. Zato sam mu i dao velik zadatak, zato je on (po Hildegardinu nazoru) vrhunac cjelokupnoga stvaranja. Poruka o Božjoj neizmjerne ljubavi i milosrđu u osnovi je svih njezinih promišljanja. Bog je čovjeku povjerio posebnu zadaću⁵⁶ koju treba ispuniti iako je đavoljim napastima odvrćen s pravoga puta.

4. Sintagma *officiale opus*

U citiranom odlomku iz LVM-a u oči upada i značenjski pregnantan izraz: *officiale opus* (ovdje doslovno preveden kao »stvorenje sa zadatkom«). Upravo u takvim sintagmama, ponavljamo, Dronke vidi najsnažniji izraz Hildegardine teološke, ali i književne izvornosti.⁵⁷ On je teško prevodiv, ali se njime sažeto iskazuje Hildegardin pogled na mjesto i ulogu ljudskoga roda u kozmosu i povijesti. Pridjev i imenica spojeni su kako bi što točnije izrazili misao, ali i kako bi potaknuli na razmišljanje i vizualizaciju u primatelja. Jer *opus* je djelo, stvor, ali također i ostvarenje.⁵⁸ Čovjek je jedinstvo tjelesnoga, vremenitoga i duhovnoga, neprolaznoga, i baš je stoga vrhunac Božjega stvaranja.⁵⁹ Kao takav ima posebnu zadaću, dapače, nalog, jer je među svime što je stvoreno upravo on *officialis*. Ta sintagma pokreće u primatelja asocijacije, jer se ne kaže primjerice *homo*, već kao da se tekst kreće uokolo, kao da ide induktivnim putem, objašnjavajući kroz zakrivljanje, opisivanje, naznake i analogije. Kao specifični putokazi djeluju npr. poveznica s Biblijom (*de limo*), kao da od nepoznatoga ide prema poznatom – ali prvo mora pokazati kako je sve u svijetu zamr-

⁵⁵ Usp. Hildegardis *Bingenensis Liber divinatorum operum*, 1996., 100.

⁵⁶ Tako se čita na drugom mjestu u LVM-u, možda jasnije izraženo: *hominem in creaturis officialem feci* – Hildegardis *Bingenensis Liber vitae meritorm*, 1995., 87.

⁵⁷ »The real richness of Hildegard's linguistic invention (...) lies far more in her unparalleled phrases than in new words and forms as such. She has a special gift for uniting concepts and images in unprecedented ways.« – P. DRONKE, Introduction, XXX.

⁵⁸ Usp. O. BETZ, 'Opus/Operatio' und 'Discretio'. Schlüsselbegriffe im Denken Hildegards, u: E. FORSTER (ur.), *Hildegard von Bingen. Prophetin durch die Zeit. Zum 900. Geburtstag*, Freiburg – Basel – Wien, 1997.: 238–248.

⁵⁹ Usp. M. ZÁTONYI, *Hildegard von Bingen*, 2017., 132–136. i 154–155.

šeno u smislu međupovezanosti. Srž koju želi izreći prvo kao da zaodijeva u tuniku metafora, sličnosti, nagovještaja i sl. kako bi na kraju došlo »rješenje«. ⁶⁰ Promatrana se sintagma nalazi, baš kao i dva neologizma, u onom dijelu vizije LVM koji se može smatrati diskursom promišljanja i razlaganja. Međutim u Hildegardinim vizijama SC i LVM hermeneutički dijelovi također sadrže, kako je rečeno, mnogo slikovitosti, nagovještaja, naznaka, usporedba i alegoričnosti, tako da čitatelj mora sam – svojim razumijevanjem i naporom – doći do razumijevanja teksta i poruke koju tekst treba unijeti u njegov život. Taj je postupak zanimljiv s misaonoga, ali i književnoga aspekta, jer se u vizijama redovito prvo pojavljuje ono čudno, neobično, metaforično, a tek poslije postaje jasno i nedvosmisleno. A sve što je neobično i čudno djeluje poput svojevrsnoga iznenađenja, ⁶¹ jer se naoko kosi s onim što je poznato, ali istodobno potiče osjećaje, razmišljanje i stvaranje novih sadržajnih asocijacija. Samim time dakle takve inovacije mogu biti i lakše pamtljive, te mogu imati jači učinak na primatelja.

Zaključak

Promatrajući Hildegardine vizije, zamjećuje se slična kompozicija, odnosno struktura u kojoj je objasnidbeni postupak redovito i otkrivajući i zakrivajući, jer je i Bog nedokučiv, njegovi putovi skriveni, a ljudski je jezik ograničen. Stoga njezina djela i današnjem čitatelju mogu biti izazovna. Slikama kao da pokušava dosegnuti nešto iznad ili iza opisivoga, iskazivoga, tvoreći pritom bogat svijet koji ide dalje od granica alegoreze koju sama daje. ⁶² U tim prepričavanjima, u tom prenošenju rabi metaforu viđenja, nastojeći usmjeriti ljude da streme k dobru i da štuju Boga – to je uopće zadaća teologije kao *scientia ut sapientia*. ⁶³ Valja pokrenuti ljudske osjećaje

⁶⁰ Taj Hildegardin dosljedan postupak Zátonyi naziva simboličnim razumom (»symbolische Vernunft«) – isto, 132.

⁶¹ »The cognitive value of surprise and novelty applies particularly to memory, for we remember best what is unusual and so catches our attention.« – M. CARRUTHERS, *The Craft of Thought. Meditation, Rhetoric and the Making of Images, 400 – 1200*, Cambridge, 1998., 131. U jednom je predavanju Maura Zátonyi lapidarno zaključila: »Hildegard ist für Überraschungen immer gut« – naime njezino je djelo uvijek iznova puno iznenađenja i izazova, kako smo već prije kazali – očuđenja. (predavanje »Alte Schriften in moderner Aktualität«, Frankfurt, Haus am Dom, 2. 10. 2021.)

⁶² Usp. P. DRONKE, *Poetic Individuality in the Middle Ages*, 1986., 200. Također je vrijedno citirati i sljedeće: »Daraufhin versucht sie, dieses Geschaute tastend, mit (...) der menschlichen Sprache zu vermitteln.« – M. ZÁTONYI, Einleitung, *Hildegard von Bingen. Das Buch der Lebensverdienste*, 2014., 33. Autorica se u tom iskazu koristi također metaforičnim izrazom, da se naime Hildegarda kretala svojim tumačenjima *tastend*, doslovce »pipavo«, odnosno oprezno, izokola, pažljivo dotičući kroz materiju koju izlaže i kroz svoju alegorezu.

⁶³ Usp. A. MINNIS, *Medieval Theory of Authorship. Scholastic Literary Attitudes in the Later Middle Ages*, Philadelphia 2010., 119.

i stavove, a sve to temelji na augustinovskom korištenju metaforom gledanja u nastojanju da pronikne intelektualnu i racionalnu moć duše. U svojim vizijama ona želi, da se malo slobodnije izrazimo, pomoću emocija, dispozicija (*affectus*) čovjeka potaknuti na dobro – to je put mudrosti. Pritom se u gotovo istoj mjeri obraća i osjećajima i intelektu, jedno drugo potiče.

Maštovita, uzbudljiva viđenja u LVM-u izazivaju primatelje na trenutačan odgovor, prije svega emotivan (pa i somatski, ako hoćemo), a potom se tumačenjem potiču njihova razmišljanja i shvaćanja. Ako se smijemo poigrati s Hildegardinim slikama: tunika jezičnoga oblikovanja zaodijeva misao u riječi, a puni smisao javlja se u proplamsajima, poput vatrenih jezičaca. *Čovjekova* dužnost – ali i dar što mu ga je Bog dao – jest da taj smisao stalno traži i prepoznaje u znakovima koje mu Bog u svojoj ljubavi šalje. A sve to stoga što je »stvorenje sa zadatkom«. To je sukus toga promatranoga odsječka LVM-a. U nastojanju da jezično oblikuje svu dubinu značenja koja se otkrivaju u vizijama, Hildegarda smjelo izmišlja nove riječi. Na taj način postiže se jači učinak u smislu predočivoga, zamislivoga, te je to promišljen postupak u odnosu na ukupnost – na cjelinu djela LVM, na cjelinu Hildegardina opusa, ali i na cjelinu stvorenoga svijeta.⁶⁴ Pritom u gotovo svim djelima (iznimka su medicinski tekstovi) interpretacija, egzegeza i moralna pouka također sadrže elemente estetskoga uznačenja.

Taj je oblikovni postupak ovdje ilustriran dvama leksemima iz završnoga dijela LVM-a. U odabranom se odsječku odražava i pregnantnost iskaza, koja plijeni pozornost; tu su skupljene njezine omiljene slike kojima prisposobljuje Boga: zrcalo, dah/duh, oganj, zvuk. Suptilna igra maštovitoga i intelektualnoga čini njezina viđenja zahtjevnim štivom u odnosu na druge srednjovjekovne vizije. Pokazano je kako se u objašnjavanju koristi simboličnim leksičkim inovacijama koje pak izvodi od (također) simboličnih riječi. Bolje rečeno, prilozima označavaju neku simboličnu radnju, a oba su izvedena od imenica koje i same nose više značenja. Prilozima se ujedno postiže i dojam trajanja; jer su stvaranje i Božja ljubav *procesi* – baš kao što je i čovjekov život očito proces, ali osobito proces traženja Boga i ispravnoga ponašanja. Prilog kao vrsta riječi zato je učinkovitiji od (možda očekivanoga) participija, jer tako su spojeni *radnja*, zbivanje (prilog je vezan uz glagol) i imenica (simbol) iz koje je prilog izveden. *Tunicaliter* podsjeća na zakrivanje, pokrivanje, zaštitu, odijevanje, diranje, doticanje, dok *flammanter* upućuje na živost, strast, iznenadnost, pokrenutost. Dakle obje su riječi izraz ljubavi Boga prema čovjeku, bilo da je riječ o nježnom poljupcu Stvoritelja, bilo da je riječ o trenutku stvaranja ili o čudesnom spasenju kroz plamen. Naglasak je dakle na *kako*, a ne na *kakvo*. Leksem *flammanter*

⁶⁴ Vizionarka se, pokazano je, u više djela vraća na određene slike i simbole dajući im nova (pod) značenja, uvijek ovisna o konkretnoj cjelini.

osim toga implicira i opasnost od kazne koja prijete onima koji se odvrte od pravo-puta i slijede lažna đavolja obećanja. Dakle u jezičnom oblikovanju svojih vizija Hildegarda nastoji sjediniti, stopiti osjećaje i razum (*rationalitas*), koji je čovjek kao poseban dar primio od Boga.⁶⁵

Međutim, ponavljamo, Bog očekuje neku vrstu aktivnoga odgovora od (svakoga) čovjeka, upravo stoga što je čovjek *officiale opus* – ponašanje mu treba proizlaziti iz ispravnoga stava, a koji je pak uvjetovan njegovim zadatkom, poslanjem u svijetu – *officium*. Novim riječima, novim jezikom, i svojim ukupnim književnim postupcima Hildegarda želi potaknuti ljude na aktivan odnos prema tekstu, kao i prema onomu izvantekstovnom, prema vlastitu životu, stvorenomu svijetu, vjeri i Bogu. Benediktinka iz 12. stoljeća obraća se onodobnoj publici, ali progovara i kroz vrijeme, do današnjih dana (koji, doduše, ima drukčiji senzibilitet i modele interpretacije). Na osebujan, duhovno-poetičan način interpretira Sveto pismo i povijest spasenja kroz slike koje se mogu vezati uz konkretno životno iskustvo svakoga pojedinca. Svjesna ograničenosti ljudskoga bića, pa tako i jezika, uviđa kako nije moguće sve iskazati pojmovima; stoga u vizijama pokušava ne samo slikovitošću i simbolikom, nego i smjelim jezičnim konstrukcijama prisposobiti neizrecivo. Strukturno-tematskim odrednicama i jezično-stilskim postupcima, među kojima se ističu leksički neologizmi, od kojih su ovdje promatrani *tunicaliter* i *flammanter*, sveta Hildegarda iz Bingena od svakoga primatelja očekuje emocionalno-kognitivni odgovor na začudan način kojim komunicira svoje ideje, moralnu pouku i sveto-pisamsku egzegezu.

⁶⁵ O višeznačnosti toga pojma u nje usp. P. DRONKE, Introduction, XXX–XXXI; M. ZÁTONYI, *Hildegard von Bingen*, 2017.: 136–139.

FROM KNOWN MOTIFS TO UNKNOWN
WORDS – WITH TWO LEXICAL NEOLOGISMS
OF SAINT HILDEGARD OF BINGEN

Marija-Ana DÜRRIGL*

Summary: *Two Latin neologisms, the adverbs tunicaliter and flammanter, written in the Liber vitae meritorum of Saint Hildegard of Bingen, are viewed as stylistic elements, highlighted places in the passage from the vision and as a kind of substitute for defined theological terms. Hildegard expresses herself pictorially to stimulate feelings, imagination, and thinking in the recipient. In so doing, these adverbs create links with known contents (especially with the Holy Scriptures), and at the same time, this opens new viewpoints for reflection on the presented text. Understanding the lexical innovations is partly made difficult because they are hapax legomena, so their interpretation should include the symbolism of the tunic and flame (nouns from which the adverbs are derived) in Hildegard's visionary work in general. In addition, also interesting is the phrase officiale opus, with which Hildegard indirectly defines man and his role in the salvation history of the world.*

Keywords: *Hildegard of Bingen, Liber vitae meritorum, vision, medieval literature, theology, poetics, hermeneutics.*

---

* Marija-Ana Dürrigl, Ph.D., Old Church Slavonic Institute, Demetrova 11, 10000 Zagreb, Croatia, duerrigl@stin.hr